

ІМПЕРСЬКА ІДЕОЛОГІЯ ЯК ПРИНЦИП МОДЕРНІЗАЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА

Євгеній Бевзюк

доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій,

ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород

E-mail: evbevzuk@gmail.com

Researcher ID: G-1062-2019

<https://orcid.org/0000-0003-0191-7905>

Ольга Котляр

кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного права,

ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород

E-mail: olga.kotlyar@uzhnu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-3485-4157>

Мета дослідження спрямована на з'ясування змісту і завдань уваровської консервативно-ідеологічної доктрини, що стала «інтелектуальною зброєю» модернізації інформаційно-освітньої сфери та частиною внутрішньої імперської національної політики. Об'єктом дослідження є ідеологічна система російського самодержавства, предметом – інтелектуальна спадщина С. Уварова, а конкретно його програма «офіційної народності», яка на багато років забезпечила алгоритм «еволюційної» кореляції ідеологічного фундаменту російського інформаційно-освітнього середовища. Методологія спирається на принципи історизму, системності та цивілізаційної теорії розвитку соціумів. Такий підхід дозволяє, об'єктивно і неупереджено висвітлити реформаторську діяльність С. Уварова та визначити імперський зміст його освітніх реформ. Наукова новизна обумовлена тим, що довгі роки дослідження ідеологічної спадщини Уварова велися переважно в межах марксистської парадигми і безумовно з позиції соціально-класової конкуренції. Відповідно, радянська історична наука доводила, що імперська освіта виключно обслуговувала інтереси самодержавства, а тому й взяла на озброєння ідею офіційної народності. При цьому формаційні історики досить акуратно обходили той факт, за яким С. С. Уваровим до змісту інформаційно-освітньої системи було закладено ідеологічний інструмент з організації мовної і культурної асиміляції народів Російської імперії. Фактично Уваров посів своє місце в історії імперії не просто, як талановитий бюрократ-реформатор інформаційно-освітнього середовища, а як політик, який намагався емансипувати російську національну свідомість на тлі імперської ідеології, в ключі вірнопідданого ставлення до самодержавства. Проголошена Уваровим програма «офіційної народності» протиставила неконтрольованому поширенню матеріалістичних і ліберальних ідей свідомий консервативний бар'єр у формі посилення бюрократичного регулювання інформаційно-освітньої сфери. На практиці, до системи народної освіти був закладений ідеологічний інструмент, що впливав на адміністративну систему самодержавства у плані організації мовної і культурної асиміляції народів імперії.

Ключові слова: інформація, пропаганда, політика, освіта, університет, народність, етнос, нація, мова, консерватизм, Україна, Росія, імперія, національний рух, православ'я, колонізація.

Постановка проблеми. Мета дослідження полягає у розкритті прагматичних цілей освітньої практики Уварова, що стала «інтелектуальною зброєю» модернізації інформаційно-освітньої сфери та частиною російської імперської колоніальної політики. З огляду на це поставлені наступні завдання: проаналізувати зміст тріади «офіційної народності»; показати закономірність переродження, за задумом Уварова, освітньо-інформаційних наднаціональних ініціатив у парадигму загальноноруської культурно-інтелектуальної експансії; обґрунтувати твердження, за яким просвітницька діяльність бюрократичних установ імперії слугувала меті збереження російського самодержавства; на фактичному матеріалі довести той факт, що в імперській освітній системі був закладений ідеологічний інструмент, з організації мовної та національної асиміляції народів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукова новизна обумовлена тим, що довгі роки дослідження

ідеологічної спадщини Уварова велися переважно в межах марксистської парадигми і безумовно з позиції соціально-класової конкуренції. Відповідно, радянська історична наука доводила, що імперська освіта виключно обслуговувала інтереси самодержавства, а тому й взяла на озброєння ідею офіційної народності. При цьому формаційні історики досить акуратно обходили той факт, за яким С. С. Уваровим до змісту інформаційно-освітньої системи було закладено ідеологічний інструмент з організації мовної і культурної асиміляції народів Російської імперії. В останній час намітилася стійка тенденція дослідження непростой бюрократичної та інтелектуальної спадщини С. Уварова (Ц. Віттекер, Р. Вортман, Е. Днепров, А. Миллер) [Виттекер, Санкт-Петербург, 1999; Днепров, Москва, 2011; Миллер, 2020; Вортман, Москва, 1999]. Така увага інтелектуальної спільноти не в останню чергу пов'язана із зростаючим інтересом сучасників до філософії консерватизму та із новою

хвилею активізації національних процесів на пострадянському просторі.

Виклад основного матеріалу. У XIX ст. капіталістична економічна система виробництва та розподілу все помітніше почала визначати інтелектуальний, освітній і моральний стан розвитку європейського соціуму. Означене обумовило появу нової модернізаційно-прагматичної економіко-культурної парадигми. У той самий час для Російської імперії, в тому числі й для українських земель, вище означений етап історії став періодом жорстких політичних потрясінь і економічних трансформацій. Все це призвело до появи різноманітних ідей та ідеологій – від консервативних до ліберально-демократичних, від націоналістичних до наднаціональних. Означене доповнювалося драматизмом соціально-культурної проблеми, яка на фоні русифікаторської політики центру супроводжувалася погіршенням інтелектуальної якості як титульної, так і етнорегіональних еліт. Означена тенденція пояснювалася латентним відставанням російської освітньої сфери від європейських освітніх показників. Навіть напередодні першої світової війни Росія буде відставати від європейської Німеччини за кількістю студентів вищих навчальних закладів в 3, а по кількості студентів університетських установ – в 6 разів [Справочник по высшему образованию, 1911, с. 5].

У той самий час посилення абсолютизму в період правління Миколи I стало причиною духовної кризи для цілого покоління імперської еліти. Політична нестабільність імперської системи, «духовне бродіння» різних соціальних станів стали ознакою Російської імперії кризового періоду. Справедливо констатувати, імперія другої чверті XIX ст. входила не в найкращий період своєї політичної історії. В основі хиткої політичної ситуації були не лише внутрішня суперечливість та асиметричність національно-культурних відносин між центром та периферією, але й криза освітянсько-інформаційного середовища. Існуюча освітня сфера не задовольняла Миколу I насамперед з причини «недостатньої уваги» викладачів до проблеми закріплення у свідомості молоді самодержавно-політичного ідеологічного міфу. Духовне розкріпачення особистості не входило в плани монарха. Як писав Герцен, «Чингісхан з телеграфом» був рішуче налаштований «не розмір-ковувати!», але за іронією історії саме в період миколаївського царювання молодь стала багато «філософствувати».

Насамперед простежується радикальність життєвих принципів молоді, в яких помітно домінували моральний і суспільний нігілізм. Останні слід вважати символічними рисами миколаївської епохи. На підтвердження нашої думки варто згадати зухвалі рядки бакунінсько-нечаєвського «Катехізису революціонера»: «Всі витончені почуття, що послаблюють нас, повинні бути задавлені, він (тобто революціонер) повинен бути готовим загинути сам і знищити все, що заважає революції» [Госу-дарственные преступления в России, 1907, с. 184].

Відповідно, суспільні настрої, що інституціоналізувалися у політичні рухи і організації (декабристи, кирило-мефодіївці, польський національний рух, фінське національне відродження, нескінченні

Кавказькі війни) обумовили зміст політики російського уряду щодо організації імперського інформаційного середовища та науково-освітнього процесу. Наявний історичний матеріал дозволяє стверджувати, що національно-етнічне середовище імперії періоду модернізаційних викликів стало причиною парадоксальної науково-освітньої політики, яка визначалася двома векторами: перший – це організація імперського інформаційного та науково-освітнього середовища за європейським зразком, другий – формування і закріплення ідеологічних (охоронних та асиміляційних) принципів існування означеного середовища.

Традиційно утворення державної консервативно-ідеологічної доктрини – «православ'я, самодержавство, народність» пов'язують із діяльністю ідеолога суспільно-політичної комунікації імперії і «Дон-Кіхота російського самодержавства» – графа Уварова. Саме він, переінакшивши відомий військовий девіз «За Віру, Царя і Вітчизну», сформулював фіксований атрибут ідеологічних принципів, що лягли у фундамент офіційної імперської інформаційної та освітньої платформи. Втім, на нашу думку, факт появи самої доктрини та наступне її інкорпорування у зміст офіційної імперської ідеології було вмотивовано як специфікою менталітету та особливостями національної психології, так і сферою російських історико-політичних традицій.

Поява самої тріади не в останню чергу пояснюється високим ступенем внутрішньої російської соціально-станової конкуренції. Насамперед, соціальна та правова прірва, яка розділяла вищий і нижчі стани, в умовах кріпосного ладу була майже нездоланною. Інтелектуальна, культурна, інформаційна, освітня межа по суті виключали будь-яку можливість міжсоціальної комунікації та політичної конвергенції. Типовим повсякденним явищем стала відірваність імперської еліти від своїх етнокультурних коренів. До того ж, шляхта що «інтелектуально гарцювала» навколо європейських принципів свободи переважно дотримувалася вишуканих побутових стандартів, сповідувала недоторканність приватної власності та на практиці була далекою від думки реалізовувати принцип рівності всіх учасників соціальних відносин перед законом. Навіть Уваров, обдарована та освічена людина, у таємній записці «Про кріпосне право в Росії» окреслив Миколі Романову проблемні моменти ліквідації цього рабського інституту. Міністр вважав, що наслідком скасування кріпосного права «рано чи пізно стане демагогічна реакція і анархія, а трон скоріш за все буде повалений» [Уваров, 2006, с. 183].

Загалом умовою оформлення інтелектуальної новації стало переконання Уварова в тому, що розв'язати внутрішні соціальні проблеми в державі, протистояти індивідуалізму та нігілізму, які досить швидко проникали в інформаційну та освітню сфери, можливо лише шляхом «еволюційної» кореляції ідеологічного фундаменту Російської монархії. Саме тому остаточний сценарій уваровських освітніх реформ вилився в імперську практику об'єднання російського соціуму навколо військово-бюрократичної династії Романових. Фактично, освітні реформи лягли до фундаменту процесу адміністративної русифікації

українського соціуму та стали складовою частиною вже наступної політики насильницької русифікації (валуєвський циркуляр 1863 р., емський указ Олександра II 1876 р.). Відповідно, від самого початку здійснення реформ, можливість інтеграції суспільства на зальногромадянських принципах, а тим більше демократичних практик для етнічних, релігійних та периферійних груп вважалося неприйнятною стратегією модернізації російського самодержавства.

У 1833 р. міністр Уваров, який, на думку сучасників, «завжди чітко вловлював потаємні думки імператора», розсилав піклувальникам навчальних округів міністерський циркуляр. В документі писалось: «Наш загальний обов'язок полягає в тому, щоб наша народна освіта відбувалася у поєднанні духу православ'я, самодержавства і народності» [Уваров, 1834, с. XLIX]. З огляду на сказане, хотілося б додати, сучасна російська історіографія воліє уникати критичної оцінки діяльності Уварова, як суто імперського політика. Переважно висвітлюється особиста енергійність та ініціативність реформатора російської освіти. Подібний підхід безумовно потребує певного уточнення. Безумовно слід визнати високу «енергію і творчий потенціал» міністра як фахового чиновника і наполегливого бюрократа. Втім, Уварова неможливо відділяти від імперського самодержавства, міністр ніколи не виходив за рамки політичного концепту Миколи I. Уваров сам неодноразово підкреслював, що вся його реформаторська діяльність «осяяна високою волею» і більш того, безпосереднього «імператор, виклав значення народного витоку в змісті діяльності уряду» [ЦДІАК України, ф. 707, оп. 261, спр. 12, арк. 4].

Таким чином, в умовах появи, а потім і поширення в суспільстві інтелектуального дискурсу навколо ідейних принципів, концептуальних уявлень та поглядів на політичне майбутнє монархічного дому Романових сам факт публічної презентації доктрини «офіційної народності» слугував меті запобігти подальшому проникненню до інститутів російського самодержавства ліберальної ідеології та вільнодумства.

З огляду на сказане, нове відродження константинопольсько-православного міфу, варто вважати цілком послідовним кроком, який публічно і демонстративно здійснювався владою з опорою на історико-релігійне минуле Росії. Відповідно, православ'я парадигмально закріплювалася, як споконвічна основа духовно-побутового існування народу та визначалося інструментом соціальної політики. Сам принцип «православ'я», інтерпретувався Уваровим не як простий набір традиційних фундаментальних релігійних догм, а був детермінований властивістю російського візантійсько-політичного минулого, яке і визначило особливості світоглядної системи і світосприйняття російського народу. На практиці, сама інтелектуальна «новація» слугувала меті збереження конфесійно-династичного принципу державного устрою імперії Романових. При цьому, російський абсолютизм і пануюча церква фактично закріпили державні інститути та рамки національно-побутової практики імперського простору. Більш того, владою у якості публічного символу віри на просторах імперії,

остаточно закріплювалося лише «московське православіє». Останнє трактувалося, як єдиний символ віри російських підданих, а саме династичне самодержавство ставало частиною православної віри. На підтвердження сказаного варто навести рядки з виступу міністра освіти Уварова, де він публічно наголосив: «Щиро відданий церкві своїх предків, росіянин споконвіку дивився на неї, як на основу свого суспільного щастя» [Уваров, 1864, с. 2–4]. Вочевидь, витоки подібного інтелектуального твердження, насамперед слід шукати у природі генези закріплення національної свідомості російського соціуму. Остання багато в чому визначалася через калькування ідеї православ'я, покірності і відданості монарху та московській православної церкві.

Таким чином, на багато років символи російської національно-державної єдності міцно переплелися із сакральною символікою візантійських релігійних традицій. Тому цілком не випадково, що навіть пізніше Олександр III Романов, у своєму маніфесті 1881 р. буде продовжувати культивувати синкретизм православної формули та, звертаючись до народу, пишномовно напише: «Вірую, що гарячі молитви мого благочестивого народу, принесуть нам благословення» [Александр III Романов, 29.04.1881].

Втім варто зазначити, безпосередньо сама теорія «офіційної народності» могла отримати форму остаточної завершеної ідеологічної конструкції лише за умови її поєднання із політичною основою Російської держави – самодержавством. Останнє, як стверджував Уваров: «являє собою єдину можливу умову політичного існування Росії. Російський колос спирається на нього, як на наріжний камінь своєї могутності» [Уваров, 1864, с. 2–4]. Озвучений Уваровим політико-інтелектуальний принцип безумовно слугував меті подальшої легітимізації існуючої політико-соціальної системи. Отже, чи варто дивуватися тому, що навіть будь-які емоційно-критичні коментарі принципу самодержавства, на думку апологетів охоронної ідеології, фактично ставили під сумнів не тільки російський історичний наратив, але й загрожували подальшому існуванню самої монархії Романових. Саме тому імперські теоретики російського самодержавства та націо-налізму (М. Карамзін, М. Погодін, М. Г. Устрялов, О. Хом'яков, І. Кірієвський, С. Шевирьов) державності обґрунтовують ідею вікового симбіозу народу із монархією. Фактично, їх стараннями було сформульовано міф про майже кровно-вікову спорідненість російського самодержавства та єдинодержавства із руським народом.

Рамки означеного інтелектуального підходу досить показово окреслить М. Погодін. Блискучий публіцист і талановитий історик, який, за вдалим висловом поета М. Щербини, поєднував у собі: «дивовижну суміш демократства і холопства», у своєму лекційному виступі проголосить наступне: «До нас прийшли варяги, але вони були обрани нами добровільно, ... вони не стали завойовниками із заходу. Головна істотна відмінність криється в зерні, самим насінням їх розвитку стала Російська держава» [Погодин, 1846, с. 6–8]. Як бачимо, стратегія сакралізації народного самодержавства обов'язково передбачала максимальне використання російських історико-літературних та

історико-політичних сюжетів. На практиці, штучні калькуляції «абсолютно недостовірної історії» (О. П. Толочко) про варягів на чолі із Рюриком з «Повісті временних літ» з часом були закріплені, як офіційний наратив спадкоємності самодержавної влади – від Рюриковичів до Романових. Цілком логічно, що наявний ланцюжок «спадковості» в подальшому знайшов своє офіційне «освячення» у працях ряду імперських істориків (М. Карамзін, М. Погодін, М. Устрялов, К. Кавелін, С. Соловійов).

До кінця, до фундаменту ідеологічної уваровської концепції покладена ідея покликання варягів, їх «гостинної зустрічі» з руським народом. Цим самим історик стверджував, що самодержавство ще на етапі появи перших владних інститутів російської державності, періоду династії Рюриковичів, було не просто легітимізоване народним визнанням, а фактично одразу ж стало таким собі символом «інтегральної народної монархії».

Як бачимо, спрямовуючи свій інтелектуальний потенціал у напрямку підтримки існуючих основ миколаївської системи, російська офіційна наука старанно намагалася співвідносити історичне минуле із наявною практикою консервативно-бюрократичних державних інститутів. Сформульований історичний імператив дозволяв Уварову цілком послідовно до своїх монархічних переконань надати самодержавству історико-сакрального змісту і цілеспрямовано інкорпорувати означену доміную до змісту своєї охоронної теорії.

Останнім елементом канонічної формули Уварова став принцип «народності». Це дещо «примарна», розмита і навіть містична частина змісту триади. Означений факт має наступне пояснення. Уваров шукав цілісну інтелектуальну сентенцію, яку можливо було б протиставити революційному негативу європейських ліберально-світоглядних течій. Зміст останніх потенційно загрожував територіальній цілісності мультіетнічної системи імперії. До того ж, у імперського міністра не викликав сумнів той факт, що революція 1789 року не лише відкрила епоху тріумфу капіталізму, але й запустила механізм захисту інтересу національного капіталу. При цьому, жакливе, антилюдське первинне накопичення капіталу стало поштовхом для остаточного визнання статусу пролетаріату. Останній ставав не просто банальним прошарком у системі соціальної ієрархії, а політичною силою, озброєною марксистською наднаціональною ідеологією. Пройде лише п'ятнадцять років від моменту програмного виступу Уварова «Про деякі загальні засади, які можуть служити керівництвом при управлінні Міністерством Народної Освіти» (1833) і всі європейські монархії здригнуться від натиску антифеодальних сил та робітничого руху, що виник із наднаціональної «комуністичної примари».

Відповідно, далекоглядному міністру була необхідна наднаціональна, але все ж загальноруська модернізаційна парадигма. В її змісті мали поєднатися: династичний і конфесійний принцип самодержавства, візантійсько-цивілізаційна специфіка монархії. Фактично, тезою про «народність» у багатонаціональній Росії, закладалася ідеологічна основа для практичної реалізації штучного інтелектуального

проекту з формування великої загально-руської нації. Уваров досить швидко зрозумів руйнівну небезпеку європейських національних ліберальних ідей та соціальних потрясінь для строкатої монархії Романових. Тому міністр публічно наголошує: «соціальні бурі у Європі» стають причиною падіння суспільства, тому нам необхідно зміцнити вітчизну, зібравши до єдиного цілого священні останки всієї нашої народності» [Уваров, 1864, с. 2].

Не в останню чергу спонукальним чинником для уваровських ідеологічних пошуків став наявний національний дискурс, що вже мав місце в духовному змісті ряду європейських національних теоретиків. В той самий час, коло російських теоретиків-націоналістів було насичено певними інтелектуальними відтинками. Так, офіційну точку зору націоналістів представляли міністр С. Уваров, придворний історик М. Устрялов, історик-медієвіст Т. Грановський.

Наступна група – це романтичні націоналісти (М. Погодін, С. Шевирьєв). Їхні світоглядні переконання були близькими до офіційної позиції, вони тісно співпрацювали із самодержавством. Втім ідею особливості російського народу вони міцно переплели із ідеєю всеслов'янства на тлі ідеології царофільського панславізму.

Окремо групувалися релігійні націоналісти. Їх очолювали О. Хомяков, брати Кірієвські та Аксакови. Це релігійно-філософське коло мислителів процес формування великої загальноруської нації пов'язувало не з практичною стороною організації російських державних інститутів, а з діяльністю церкви. На їхню думку, церква історично забезпечила символічний бік доцентрового процесу російської національної єдності.

Замикали коло теоретиків-нації, так звані династичні націоналісти, журналісти Ф. Булгарін, М. Греч. Для них практична сторона становлення Російської держави, її континентальна велич – це виключна заслуга інституту монархії. Остання в публіцистиці названих літераторів поставала не лише носієм самодержавного ладу, але й як частина багатокіткової російської національної культури. Відповідно, життєвим принципом для імперської молоді, на переконання Булгаріна, має бути «вірність монархії та віддане служіння Росії» [Рейтблат Абрам, 2016, с. 184]. У цілому, вищезазначені теоретики були світоглядно одностайними у плані формування великоруської національної повістки. Відповідно, ідея народності передбачала збереження відстані між дворянством і народом, а відданість самодержавству трактувалася як споконвічна духовна властивість руського народу.

Загалом, з огляду на європейську соціотенденцію та російський національний дискурс, Уваров намагається інтелектуально підмінити західну понятійну категорію «національність» російською – «народність». Останню категорію він наповнює руським світоглядно-патріотичним контентом задля підтримки вже існуючої традиційно-абсолютистської системи часів Миколи I Романова.

Варто підкреслити, що Уваров не випадково обрав таку категорію, як «народність» для змісту своєї ідеологічної конструкції. В узькому, стилістичному розумінні – це інтелектуальна формула епохи національного романтизму, яка спрямовувалася на

відтворення певного образу Росії, її народу як особливого світу, що протистоїть руйнівній експансії Заходу. Можна припустити, що витоки подібного інтелектуального концепту стали наслідком безпосередньої комунікації Уварова з німецьким історіософом Ф. Шлегелем. Останній був прихильником досить популярної в Європі першої половини XIX ст. романтичної орієнталістської концепції формування нації. Безпосередньо Ф. Шлегель, як і Й. Гердер зміст націотворення трактували як процес формування «своєрідності та відмінності нації в загальнокультурній системі європейських народів» [Шлегель, 1983, с. 97]. При цьому закріплення кожної культурної самобутності, на думку німецького філософа, це контекст інтелектуальної цілісності континентальних народів, що об'єднані спільним географічним і історичним детермінізмом.

До кінця міністр просвіти все ж спромігся доволі метафізично означити зміст принципу «народність». Причина криється в тому, що у 30–40-рр. XIX ст. поняття «російська національність» лише ставало об'єктом широкого інтелектуального дискурсу. Втім для європейців поняття «національність» вже наповнювалося змістом політичного суверенітету (Ф. Шиллер, Й.Г. Фіхте, Л. Кошут, Л. Штур, Ф. Палацький, К. Гавлічек-Боровський). Відповідно, європейський національний ренесанс спонукав міністра запропонувати суспільству імперське трактування змісту – «національність». Для Уварова «національність» не стільки факт приналежності людини до певної етнічної спільності людей, скільки процес модернізації соціумів «зверху» шляхом втілення контрольованого владною загальноруського проекту – «імперія-нація». Таким чином, на переконання міністра, не народ формує імперський простір, а бюрократія імперії, що набирає магістрального значення у змісті процесу утворення нації. При цьому безальтернативною умовою переходу феодального російського самодержавства у нову стадію «імперія-нація» ставала практика русифікації народів імперії.

З огляду на сказане варто додати, що означений інтелектуальний ланцюжок – «імперія-нація», в свою чергу спирався на соціальну природу руського соціуму, який переважно складався з селянства. Останні в силу своєї відірваності від інтелектуальної культури, зокрема і від елітарної освіти конкретно, фактично не могли впливати на практичний бік національного дискурсу.

Що стосується принципу «народність», то спочатку Уваров апелює до семантичної невизначеності змісту принципу, пояснює такий стан тим, що «всі політичні труднощі приховуються в проблемі узгодження старих і нових понять». Далі необхідність надати адекватне, осучаснене трактування самого принципу спонукає Уварова застосувати переважно метафоричні вирази, пояснюючи зміст і значення такої категорії, як «народність». «Подібно до людського тіла, – стверджує Уваров, – народність змінює свій зовнішній вигляд у відповідності до свого віку; риси змінюються з роками, але при цьому саме обличчя не повинне змінюватися» [Уваров, 1864, с. 2].

Загалом для міністра змістовне наповнення принципу ості було майже неподільно пов'язане із

ментальними особливостями руського народу. Не випадково, що у ювілейному звіті з нагоди п'ятиріччя свого призначення на міністерську посаду Уваров дає наступне визначення «народності»: «Дух російський, здоровий, високий, простий, смиренний, непохитний у покорі до наших царів. Він завжди готовий покласти життя за свою Вітчизну» [Уваров, 1839, с. 7]. На думку міністра принцип «народність» неможливо відділити від особливостей національної руської самобутності, в якій міцно переплелися специфічне історичне минуле та історична пам'ять про національні традиції.

Наполегливість, з якою Уваров намагається наповнити інтелектуальним змістом цей принцип, має своє цілком логічне пояснення. Без його фіксації втрачалася кінцева мета національної політики самодержавства, яка з 30-х рр. XIX ст. цілеспрямовано проводила політику уніфікації імперії і культурної асиміляції її народів. У той самий час варто визнати, що Уваров досить чітко вловив виклики часу періоду зародження і ранньої конкуренції західноєвропейських національних ідей. Тому його позиція однозначно віддзеркалила не тільки значення ролі, а в тому числі й практичні завдання імперської влади щодо розвитку російського націоналізму на його ранньому етапі.

При цьому міністр цілковито усвідомлював масштабність політичних і етнокультурних викликів, з якими пов'язаний практичний бік запровадження в освітній сфері такої ідеологічно наднаціональної і надетнічної категорії, як «народність». Причина такого підходу лежить на поверхні. До XIX ст. Російська імперія остаточно перетворилася на екстенсивно зростаючий, гетерогенний імперський простір, на якому проживали численні етнічні та релігійні меншини. На користь нашого твердження показово свідчать статистичні дані VIII-ї ревізії населення імперії. За даними перепису у 1833 р. доля росіян із числа всіх підданих імперії Романових навіть не дотягувала до половини, а становила лише 42,9 відсотка від загальної [Обозрение, 1834, с.40]. Чи варто дивуватися тому, що влада усвідомлювала потенційну небезпечність етнічної нерівноваги для політичної стабільності імперії і тому доклала максимум зусиль для усунення такої ситуації.

Тому цілком послідовно до наявної соціальної проблеми у 1834 р. в російських університетах, у тому числі у новоствореному імператорському університеті Св. Володимира у Києві, за наказом Уварова було відкрито кафедри російської історії і російської словесності. Такі організаційні ініціативи уряду з започаткування кафедр варто розглядати як внутріполітичну бюрократичну ініціативу самодержавної системи, яка ставила за мету «науково приборкати» зростаючий націоналізм. До того ж, російське суспільство продовжувало існувати як елітарна соціальна конструкція, і тому уваровський національний дискурс спрямовувався, в першу чергу, в середовище периферійної молоді.

Втім певним парадоксом офіційної конструкції стало те, що конкретизоване поняття такої категорії, як «народність» навіть дещо позбавляло представників титульної «великоруської» частини імперії своєї етноідентичності. У змісті тріади російський народ постає скоріше не окремим етносом, а такою собі

надетнічною історико-конфесійною імперською спільністю, що споконвічно об'єднувалася навколо самодержавних монархів. Такий надетнічний інтелектуальний пасаж був цілком органічним до змісту міфологізованої категорії – російське «самодержавство», але до кінця у «туманному» понятті «народність» розвивалася його титульна етнічна більшість.

Таким чином, у рамках публічного, наукового дискурсу, що мав місце в XIX ст. навколо категорії «національність», уваровську категорію «народність» варто розглядати, як спробу «зверху» розв'язати соціальну проблему багатоетнічної імперії. Теорія «офіційної народності» стала такою собі «толерантною» спробою влади об'єднати руській національний концепт із елементами західних національних теорій, що дозволило б не тільки зберегти міф про сакральність народної монархії, але й врятувати самодержавство від «палких мрійників» [ЦДІАК України, ф. 707, оп. 261, спр. 12, арк. 4], що провокують революційні потрясіння.

Зростаючий європейський націоналізм з його ліберально-демократичними практиками, нормами громадянського суспільства загострили суспільно-політичну ситуацію в Російській імперії. Уваров все більше починає керуватися імперськими категоріями, в яких імперська державна ідея явно придушувала національну і етнічну своєрідність народів Росії. Обрання такої політичної парадигми було не випадковим дійством влади. Така тактика забезпечувала остаточний демонтаж периферійного самоуправління та практику асиміляції і інтеграції крайніх еліт до центральної влади. Розширилися сприятливі можливості для переходу до військово-бюрократичних методів управління, що забезпечувало організовану основу придушення громадянських і етнічних ініціатив у регіонах імперії. Саме тому, враховуючи наявну внутріполітичну реальність, Уваров вже у 1833 р. у своїй ювілейній доповіді «Десятиліття міністерства народної освіти» наполегливо рекомендує проводити «цілеспрямовані заходи» асимілюючого характеру «по відношенню до різних інородців та іновірців нашої Великої держави» [Уваров, 1864, с. 2–4]. Як бачимо, Уваров доклав чималих зусиль щодо знищення зародків будь-яких партикулярських націоналістичних проєктів, не дивлячись на той факт, що культурні, історичні та мовні відмінності регіонів надавали достатньо змістовний матеріал для визнання периферійних етнічних специфік.

Втім, було б несправедливо з нашого боку репрезентувати Уварова, як банального політичного ретрограда монархічного дому Романових. Варто визнати, що міністр здійснив неабиякий вплив не тільки на процес ідеологізації інтелектуальної сфери, але й на практичний бік модернізації освітньої сфери як частини громадянських інститутів імперії. «Модернізаційний» бік уваровських реформ на сьогодні досить широко представлений у сучасній російській історіографії. Російські історики воліють говорити про позитив, втім всі його реформаторські дії до кінця спрямовувалися в бік створення імперського інформаційного та освітнього середовища.

Варто визнати, імперські новації Уварова все ж

видібно відрізнялися від реформ колишнього міністра О. С. Шишкова. Для низки сучасників останній був анекдотичною фігурою, а історики віднесли його до числа «обскурантів» за те, що він сприяв прийняттю у 1826 р. так званого цензурного «чавунного» статуту. Вочевидь, Уварову дісталася досить неоднозначна «спадщина». Новий міністр прекрасно усвідомлював, що проста традиція запровадження обмежувальних заходів у внутрішньовідомчих питаннях та в організації університетської освіти неминуче стане умовою подальшого занепаду наукової сфери та може стати причиною соціального конфлікту та імперської катастрофи. Тому цілком послідовно до змісту своїх самодержавних переконань, Уваров заявить: «Ми живемо між ураганів і політичних шквалів ... тому, якщо я зможу відсунути Росію на п'ятдесят років від того, що їй пророчать, то я виконаю свою земну місію» [Никитенко, 1955, с. 174]. Уваров прагматично означив контури своєї міністерської діяльності – зміна імперської інформаційно-освітньої системи на історичних принципах і традиціях відданості російському самодержавству.

Втім для Уварова, людини, яка інтелектуально сформувалася на європейських елітарних концепціях, філософських, етичних і естетичних стандартах, була зрозумілою важливість запуску модернізаційний механізм в інформаційно-освітній сфері. Саме тому під час перебування на посаді міністра народної освіти Уваров наполегливо рекомендує розвивати самодержавну інформаційно-освітню систему на російському культурно-історичному інтелектуальному тлі, але за умови збереження вже наявних європейських досягнень. Міністр так формулює свою реформаторську парадигму: «необхідно: в російській системі використати європейський освітній позитив, але запозичувати його не з метою сліпого копіювання а для пізнання кращого» [Уваров, 1831, с. 127]. Як бачимо, Уваров, зважаючи на канонічно-ідеологічний зміст тріади, намагався практику реформування національної освіти сполучити із певним набором принципів та ідей, що визначали духовно-культурний позитив європейської цивілізації.

Варто визнати, такий підхід мав своє пояснення. Насамперед, західноєвропейська цивілізаційна своєрідність однозначно впливала на євразійську сутність Східної імперії. До того ж, навіть маючи на меті відмежуватися від західних суспільно-інтелектуальних моделей, влада не могла оминати інтелектуальний тезаурус просвітницької коліски, а пізніше й західного національно-культурного концепту. Останній однозначно «заражав» російське інформаційно-інтелектуальне середовище ідеями свободи, парламентаризму, самоврядності периферії, організації нових наукових інститутів. Все означене разом перевіряло на міцність імперський фундамент наднаціональної монархії.

Втім, уваровській «європейській» реформаторській підхід не містив жодного натяку на існування багатонаціональної реалії імперії. Міністр не взяв до уваги вже наявний міжетнічний конфлікт між титульним імперським етносом та «інородцями» (польський національний рух, фінське та єврейське питання, таємні товариства, кирило-мефодіївські

братчики, Північний Кавказ). Таким чином, український народ як і інші народи імперії вже не символічно, а остаточно інкорпоровалися у великий проект загальноруської нації.

Протягом шістнадцяти років керування міністерством народної освіти Уваров буде пристрасно віддаватися справі вибудовування каркасу класичної освітньої і наукової системи, яка мала б забезпечити подальше існування абсолютистської системи і тієї елітарної культури, якою вона була породжена. Тому все життя енергійний та цілеспрямований діяч буде шукати компроміс між аристократичними ідеалами минулої феодальної епохи і прагматичною капіталістичною реальністю дев'ятнадцятого століття. Майже тому він заборонить приймати до університетів дворянських неуків, навчання яких є «марною тратою часу». В той самий час наполегливо, із світською ввічливістю само-державного інтелектуала Уваров пропонує селективний засіб, що обмежить право вступати до університетів представникам нижніх станів та іногородців. Так у 1844 г. С.С. Уваров напише імператору записку. Він констатує: «у вищих і середніх навчальних закладах збільшується приплив чужорідної молоді, що народжена у нижчих шарах суспільства. Для них вища освіта є даремною справою, ця розкіш однозначно є невігідною для держави» [Рождественский, 1902, с. 256]. Коли нашого боку буде неважко передбачити, що реакція самодержавця Миколи I на записку була цілком схвальною. Реакція Миколи I на записку міністра була миттєвою. Великодержавний Російський самодержавець власноруч начертав схвальну резолюцію, чим фактично на багато років закріпив імперський характер освітньої системи.

Разом з тим, виходячи з мети реформування імперського освітнього середовища, Уваров намагається привнести модернізаційний механізм до університетської сфери. Так, була відновлена практика наукового стажування за кордоном, яке стало цілеспрямованою політикою міністерства та невід'ємною частиною академічного процесу. Показово, що саме стажування за державний кошт розцінювалося як обов'язкове при конкурсному відборі на посаду завідуючого кафедрою. Загалом, за кордоном побувало 67 відсотків викладачів з числа кафедральних вчених [Петров, 2001, с. 81]. Міністр у таких словах оцінить вагомість стажування для зміни якості імперської освіти: «Наукові подорожі піднімуть російську науку і університети на висоту знань тих народів, які колись випередили нас на освітянському шляху» [Рождественский, 1902, с. 251]. Таким чином наукові відрядження за державний кошт стали буденною практикою імперської науки.

У 1835 р. була проведена важлива університетська реформа, яка відмінила низку інструкцій та запроваджувала єдиний нормативно-правовий стандарт для навчальних закладів. Самодержавним іменним указом затверджувався «Загальний статут імператорських російських університетів». Коли не вдаватися у деталі, то документ варто вважати таким собі інтелектуальним пам'ятником, зміст якого поєднував розсудливий консерватизм із парадоксальним симбіозом суперечливих модернізаційних

ідей. Виходячи із самодержавного принципу управління державою, увесь професорсько-викладацький склад університетів зараховувався до числа імперського чиновництва і був зобов'язаний відповідати в освіті «за моральну і наукову частину» навчального процесу. Також новий статут містив положення щодо виборності адміністративно-бюрократичного персоналу, вводився принцип конкурсного відбору викладацького складу. За словами Уварова, реформа власне переслідувала дві головні мети: «Перше – підняти університетську освіту до раціональної форми; по-друге – залучити дітей вищого класу до навчання в університетах і зменшити пристрасність до іноземної освіти, блискучої, але чужорідної» [Рождественский, 1902, с. 251].

Втім, виникає закономірне запитання: чи була така уваровська інтелектуальна еkleктика, або як критично зауважив О.І. Тургенев, гнучка звичка Уварова «переходити від одного способу мислення до іншого» ризикованою для політичної кар'єри її автора? Для відповіді на поставлене запитання варто з'ясувати обставини суспільно-політичної діяльності Уварова. Насамперед, слід наголосити: реформаторські ініціативи міністра втілювалися в освітній простір імперії в епоху закріплення консервативної думки в суспільстві та панування православно-патріотичного стереотипу в російській інформаційно-освітній філософії. Фундамент останньої було закладено такими імперськими бюрократами, як Ф. Ростопчин і О. Шишков та істориками М. Карамзіним і С. Глинкою. При цьому їх переконання у значній мірі кореспондувалися із поглядами більшості представників консервативної частини самодержавної еліти зокрема, і Уварова конкретно.

Не в останню чергу світоглядна парадигма Уварова, його бюрократичний та реформаторський успіх визначалися фактом прихильного ставлення до нього з боку імператора. Відомо, що Микола I після грудневих подій 1825 р. привносив у практику державного управління категоричність власних суджень і тому «з армійською рішучістю» втілював «православний абсолютизм» у зміст державної ідеології. «Реалізація цього принципу, – упевнено повторював імператор, – можлива лише за умови «відданого» служіння самодержавству. Я дивлюся на людське життя, – наголошував монарх, – тільки як на службу, саме тому кожен повинен служити» [Шильдер, 1903, с. 147]. Таким чином, Уваров міг бути призначений на посаду імперського міністра лише за умови відданого служіння самодержавній системі.

Таким чином, відповідаючи на вище поставлене запитання про реформаторську зухвалість міністра, констатуємо, що Уваров однозначно був далеким від «політичної фронди» та лівих поглядів. Він високо цінував свій статус імперського чиновника. І тому, користуючись положенням улюбленця, не виходячи за рамки дозволеного міністру ідеологічного дискурсу, Уваров дозволяв собі вкрайливо переконувати «Його імператорську величність» підтримати державну програму з емансипації освіти, яка не має бути «ворожою європейському духу» [Уваров, 1864, с. 4].

До кінця, цілісна уваровська стратегія розвитку освіти імперії у сукупності передбачала комплекс

заходів, а точніше регламентів. З-поміж останніх виділяється закріплення охоронної парадигми в освіті. Відповідно, практичною вимогою у реалізації самодержавної програми «офіційної народності» ставало підвищення на всіх освітніх рівнях ролі і статусу російської мови.

Варто визнати, що левову частину у змісті нової освітньої політики Уварова посіла національна проблема. Зрозуміло, що практичний бік проблеми розв'язувався шляхом уніфікації імперії і культурної асиміляції її народів. Пріоритетною ставала ідея російського підданства, відданості самодержавству, що практично і визначало факт приналежності до руського імперського соціуму. В цілому, бюрократична спадщина графа Уварова є надзвичайно повчальною для розуміння ролі імперської влади в розвитку великоруського націоналізму та фактичному придушенні процесу становлення національної думки та культурного середовища України першої половини XIX ст.

Освітня та інформаційна політика Уварова щодо України була спрямована на нівеляцію національних особливостей українців. Останні, як і решта православного слов'янства розглядалися владою, як невіддільна частина імперського соціуму. На нашу думку, колишня безсистемна практика русифікації українських земель, від моменту започаткування Уваровим своїх інформаційно-освітніх реформ перетворюється у складову частину цілеспрямованої національної великодержавної політики. З цього часу русифікація отримує адміністративно-бюрократичні рамки. Таке твердження має наступне логічне пояснення. До уваровських реформ етнічні особливості українців для влади майже не були об'єктом прискіпливого політичного інтересу. Тому, спорадичні сплески інтересу до культурної та історичної своєрідності України (М. Гоголь, О. Пушкін), а також регіональний етнокультурний малоросійський патріотизм (історик М. Маркевич, композитори П. Гулак-Аремовський та Г. Квітка-Основ'яненко, письменник Є. Гребінка) в очах прихильників виховання великої загальноруської нації не представляли собою небезпеку для імперської цілісності.

Але все змінилося від моменту включення українського етносу у зміст російського великодержавного національного концепту. Період етно-академічного інтересу до «Малоросії», а з ним і період хаотичної, безсистемної русифікації українців закінчився. До кінця, уваровські реформи стали початком політики розширення кордонів руської етнічної спільності через бюрократичний механізми закріплення «зверху» в освіті процесу мовної та культурної асиміляції народів «Малоросії». Парадоксально, але практичну сторону проведення асиміляційної політики забезпечили класичні гімназії, вчительські семінарії, в тому числі й Київській Імператорській університет Св. Володимира.

Пізніше спадковий дворянин Волинської губернії, монархіст і руський націоналіст В. В. Катков досить прагматично озвучить мету організації Київського університету: «русський уряд відкриє університет, маючи на меті бажання вищою освітою погасити вузькі

національні антипатії і злити дві нації в одну» [Шульгин, 1914, с. 186]. Таким чином, навчальні заклади забезпечили інтелектуальну сторону русифікації українців, поляків, що слугувало меті трансформації самодержавної Росії в нову стадію розвитку держави – «імперія-нація».

Уваровська політика закріплення в інформаційно-освітньому середовищі концепції великоруського народу на землях України, не могла не призвести до сплесків польського націоналізму. Для активізації останнього існували чималі підстави. Так рішення Віденського конгресу про створення Царства Польського в межах Російської імперії сприяло деталізації і закріпленню негативних уявлень про росіян у польському суспільстві. Листопадове повстання і російсько-польська війна 1830 – 1831 років остаточно поклали край ілюзіям щодо спільності «братніх народів» у рамках ідеї слов'янської єдності.

До того ж підставою для зростання напруги між польською і російською етнічними спільнотами на теренах українських земель, стало розгортання націоналістичного дискурсу в межах їх інтелектуального середовища. Як відомо, польський соціум досить неохоче розставався з образом батьківщини, умовні кордони якої визначалися мріями про Річ Посполиту 1772 року. Невід'ємною частиною «Великої вітчизни», на переконання шляхти, були території українських і білоруських земель. Відповідно, польсько-російський націоналістичний дискурс не міг не отримати свого продовження в суперечках, що виникали в університетських аудиторіях. Існує чималий матеріал, за яким польська університетська молодь під час дискусій включала до змісту омріяної ідеї про «Велику вітчизну» значну частину сучасної України з переважно українським населенням. Така трактовка гостро сприймалася їхніми руськими опонентами, які вважали українські землі споконвічно руськими територіями. Ідеологічне обґрунтування такої позиції коріннями уходило в історію формування російського самодержавства та тезу про панування Рюриків на Київському престолі. Таким чином, український національний інтелект став заручником польської і російської національної практик.

Зрозуміло, що польсько-російській конфлікт не міг оминати інтелектуалів з університетського середовища. Наприклад, випускник, а з часом й викладач Київського університету О. Романович-Славатинський наступними словами представить причину міжетнічної конкуренції. Від моменту заснування університету «студентів було небагато, їх більша частина мала польське походження, а в аудиторіях переважала польська мова. Наявна ситуація стала причиною ізоляції студентів руського походження» [Романович-Славатинський, 1914, с. 194].

Логіка імперського процесу проектування великоруської нації потребувала радикальних рішень з боку самодержавства. Як констатував колишній випускник Київського університету В. Шульгин, у перші десятиріччя існування навчального закладу уся енергія влади, в особі Київського генерал-губернатора Д. Бібікова, була спрямована «в напрямку викорінення латино-польського засилля з освіти і придушення так званої язви польського безумства» [Шульгин, 1914, с. 186].

Втім, репресивні методи Бібікова проти польської шляхти і польської культури аж ніяк не варто вважати турботою правлячих кіл про захист української ідентичності. Старанність, з якою генерал-губернатор впроваджував в освітнє середовище тричленну уваровську охоронну формулу, поясню-валася його виключним бажанням перетворити освіту у засіб обрусіння, яке він розумів як відновлення дійсно «руського характеру земель», що був спотворений колонізацією. Таким чином, етнічна та історико-культурна ідентичність українського насе-лення взагалі не розглядалися владою як об'єкт внутрішньої національної політики.

Отже, якщо в цілому взяти до уваги зазначене вище, то стають зрозумілими положення з таємного циркуляру міністра народної освіти Уварова від 1847 р. У документі міністр зобов'язував керівників навчальних закладів проводити національну політику шляхом дотримання принципу виховання у студентства «почуття приналежності до народності». Відповідно, емоційна, а втім і ідеологічна сторона навчального процесу, – продовжує міністр, – має виходити із «руського початку», і таким чином повинна бути наповнена «руським духом» [ЦДІАК України, ф. 707, оп.261. спр. 12, арк. 6]. Як бачимо, Уваров досить «просто» розв'язував національне питання в імперській науково-освітній системі.

Нема необхідності спеціально доводити, що практична сторона ідеології «офіційного націоналізму» отримувала свою подальшу імплементацію у практичній площині будівництва і відкриття освітніх і університетських установ. Так, в Україні перспективна справа європеїзації і модернізації світської освіти, наукового знання і культурної сфері привідкрилась лише з моменту організації в першій половині XIX ст. Харківського і Київського університетів. Втім варто визнати, що головною метою царських урядів періоду фундації навчальних закладів були не суто державні інтереси з модернізації освіти і науки, але й мета підготовки та реалізація проекту виховання вірнопідданої, великої загальноруської нації. Тому не випадково, що згідно «Циркулярного наказу щодо дисертацій на отримання вченого ступеня» викладачам рекомендувалося бути відповідальними та вірнопідданими державними службовцями. Далі підкреслювалося, що дисертації мають мати «конкретну повноту, змістовність і чіткість» та «нести благі думки» і не містити ідей що «загрожують нашому самодержавному державному устрою» [Циркулярное предложение, 1914, с. 50].

Цілком зрозуміло, що проблема формування української національної парадигми лежить не лише в науково-освітній сфері. Відповідно, з нашої сторони цілком логічним буде означити деякі характерні риси цього процесу. Так, формування націй у більшості слов'янських народів Дунайської макросистеми відбувалося під скіпетром єдиної влади в межах багатонаціональної держави Габсбургів. Означимо, що для українців той самий процес проходив в умовах політичної роздробленості етносу (Україна знаходилася під австрійською та російською владами). До того ж, Відень, на відміну від російської національної практики на землях Наддніпрянщини, достатньо

«еластично» реалізовував свій внутрішньо національний принцип онімечення українців.

При цьому австрійська політична модель мультинаціональної династичної монархії не поширювалася на території, що входили до складу Російської імперії. Означена обставина суттєво вплинула на практичний бік як становлення, так і подальшого розвитку національних парадигм народів Східної імперії, зокрема конкретно і українців. На тлі повзучої інкорпорації України до складу Східної імперії її територія була поділена на губернії, повіти, а вся адміністративна влада передавалася в управління генерал-губернаторам. На Наддніпрянській Україні практичну сторону організації освітньої сфери виконував генерал від інфантерії Д. Бібіков.

Останній не лише контролював дії цивільних установ губерній, здійснював командування армійськими підрозділами, але й на практиці забезпечував підтримку офіційного націоналізму шляхом організації імперського інформаційно-освітнього процесу в межах Київського військового губернаторства. Про такий прагматичний підхід щодо розв'язання національної проблеми, ми можемо дізнатися зі спогадів В. Шульгина: «російський уряд, – пише випускник Київського університету, – започаткував університет, маючи на меті вищою освітою загасити вузькі національні антипатії та злити всі національності в одну загальну» [Шульгин, 1914, с.186]. Таким чином, цілком послідовно до змісту внутрішньої національно-православної політики Миколи I відбувалася «емансипація» етнокультурного середовища Наддніпрянської України в умовах інкорпорування російської національної ідеї до інформаційно-освітніх структур своїх колонізованих окраїн.

Висновки. Таким чином, Уваров посів своє місце в історії імперії не просто, як талановитий бюрократ-реформатор інформаційно-освітнього середовища, а як політик, який намагався емансипувати російську національну свідомість на тлі імперської ідеології, в ключі вірнопідданого ставлення до самодержавства. Його тріада слугувала меті ідеологізації соціуму задля утримання контролю влади над суспільним. Проголошена Уваровим програма «офіційної народності» протиставила неконтрольованому поширенню матеріалістичних і ліберальних ідей свідомий консервативний бар'єр у формі посилення бюрократичного регулювання освітньої сфери. У межах внутрішньої політики державного націоналізму міністр поєднав «народну освіту» «з духом православ'я, самодержавства і народності».

На практиці, до системи народної освіти був закладений ідеологічний інструмент, що впливав на адміністративну систему самодержавства у плані організації мовної і культурної асиміляції народів. Втім, практика використання військово-бюрократичного механізму як засобу інтелектуальної модернізації виявилася малоефективною справою. Фактично, протидія можливій перспективі інтеграції російського соціуму на загальногромадянській основі, обмеження національних, релігійних і етнокультурних практик стали умовою придушення регіональних громадянських ініціатив, а з часом причиною активізації національних рухів у межах імперських периферій.

Список використаних джерел

- Александр III Романов, 1881. *Высочайший Манифест*. 29.04.1881. [Online]. Режим доступу: https://ru.wikisource.org/wiki/Высочайший_манифест_29.04.1881 (дата звернення: 15. 01. 2020).
- Виттекер, Ц. Х., 1999. *Граф С.С. Уваров и его время: монография*, Санкт-Петербург, 350 с.
- Вортман, Р., 1999. «Официальная народность» и национальный миф российской монархии XIX века, *Культурные практики в идеологической перспективе. Россия, XVIII – начало XX века*, Москва, вып. 3, с. 233–244.
- Государственные преступления в России в XIX веке*, 1907: сб. полит. процессов и др. материалов, относящихся к истории революц. и оппозиц. движений в России, 1094 – 1906 / Сост. под ред.[и с предисл.] Б. Базилевского (В. Богучарского), Санкт-Петербург, т. 1, с. 184. [Online]. Режим доступу: <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/8399-t-1-1825-1876-gg-1906-russkaya-istoricheskaya-biblioteka-1#mode/inspect/page/190/zoom/4>, (дата звернення: 12.01.2020).
- Днепров, Э. Д., 2011. *Российское образование в XIX – начале XX веках: монография*, Москва, т.1, 648 с.
- Миллер, А., 2020. Триада графа Уварова. [Online]. Режим доступу: <https://coollib.com/b/248234-aleksey-ilich-miller-lektsii-alekseya-millera-na-politru/read>, (дата звернення: 07. 03. 2020).
- Никитенко, А. В., 1955. *Дневник. 1826 – 1857*, Москва, 1955, т. 1, 540 с.
- Обозрение состояния городов российской империи в 1833 году, 1834. *Издано при министерстве внутренних дел*, Санкт-Петербург, 869 с.
- Петров, Ф. А., 2001. Российские университеты в первой половине XIX века. Формирование системы университетского образования, *Российские университеты и люди 1840-х годов*, Москва, 2001, кн. 4, ч. 1, 584 с.
- Погодин, М. П., 1846, *Историко-критические отрывки: монография*, Москва, 464 с.
- Рейтблат, Абрам., 2016. Фаддей Венедиктович Булгарин. Идеолог, журналист, консультант секретной полиции, *Новое Литературное Обозрение*, с. 174–195. [Online]. Режим доступу: <https://www.litmir.me/br/?b=546990&p=16> <https://books.google.com.ua/books?id=m03zCwAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>, (дата звернення: 07. 03. 2020).
- Рождественский, С. В., 1902. *Исторический обзор деятельности Министерства народного просвещения, 1802 – 1902: монография*: Санкт-Петербург, 813 с. [Online]. Режим доступу: http://elib.gnpbu.ru/text/rozhdestvenskiy_istoricheskiy-obzordeyatelnosti_1902/ (дата звернення: 05. 12. 2019).
- Справочник по высшему образованию*, 1911. Руководство для поступающих во все высшие учебные заведения России, Сост. инж. Д. Марголин. Изд. 2-е, испр. и доп., Киев, «Сотрудник», 507 с.
- Уваров, С. С., 1831. О народонаселении в России. *Чтения Императорской Академии Наук в Санктпетербурге за 1829 и 1830 годы*. Отделение наук исторических, филологических и политических, Санкт-Петербург, кн.1, с.115–128.
- Уваров, С. С., 1839. Обзорение действий правительства за истекшее пятилетие, *Журнал Министерства народного просвещения*, № 1, с. 1–36.
- Уваров, С. С., 1847. *Письмо Попечителю Киевского учебного округа. Секретно. 29.05. 1847*, ЦДІАК України, ф. 707, оп. 261, спр. 12, арк 4–6.
- Уваров, С. С., 1864. *Десятилетие Министерства народного просвещения. 1833–1843*: (Записка, представленная государю императору Николаю Павловичу министром народного просвещения графом Уваровым в 1843 г.), Санкт-Петербург, 161 с.
- Уваров, С. С., 2006. О крепостном праве в России (1830–1831). Пер. с фр. и примеч. М. М. Шевченко, *Русский сборник*, Москва, т. 2, с. 176–193.
- Циркулярное предложение относительно диссертаций на ученой степени (13 декабря 1850 г.), 1914. *Соловьев И. М. Русские университеты в их уставах и воспоминаниях современников*. Университеты до эпохи 60-х гг., Санкт-Петербург, вып. 1, с. 58. [Online]. Доступно https://www.prlib.ru/node/678796/source#v=d&z=2&n=5&i=8707446_doc1_a74c1aa2-3e00-4412-8593-ef09b8da0e91.tiff&y=399.33331298828125&x=448 (дата звернення: 09. 01. 2020).
- Шильдер, Н. К., 1903. *Император Николай I: Его жизнь и царствование: монография*, Санкт-Петербург, т. 1, 252 с.
- Шульгин, В. В., 1914. Киевский университет при Библикове (1838–1855). *Соловьев И.М. Русские университеты в их уставах и воспоминаниях современников*. Вып. 1. Университеты до эпохи 60-х гг., Санкт-Петербург, с. 185–190. [Online]. Режим доступу: https://www.prlib.ru/node/678796/source#v=d&z=2&n=5&i=8707446_doc1_a74c1aa2-3e00-4412-8593-ef09b8da0e91.tiff&y=399.33331298828125&x=448 (дата звернення: 016. 08. 2020).

References

- Aleksandr III Romanov, 1881. *Vysochajshij Manifest*. 29.04.1881. [Supreme Manifesto] [Elektronnij resurs]: https://ru.wikisource.org/wiki/Vysochajshij_manifest_29.04.1881(data zvernennya: 15. 01. 2020) (in Russian).
- Dneprov, E. D., 2011. *Rossijskoe obrazovanie v XIX – nachale XX vekah*. [Russian education in the 19th - early 20th centuries]. Moskva, t.1, 648 s. (in Russian).
- Gosudarstvennye prestupleniya v Rossii v XIX veke*: sb. polit. processov i dr. materialov, odnosyashchihsia k istorii revoljuc. i oppozic. dvizhenij v Rossii, 1094–1906 [State crimes in Russia in the 19th century] / Sost. pod red.[i s predisl.] B. Bazilevskogo (V. Bogucharskogo), Sankt-Peterburg, 1907, t. 1, s. 184. [Elektronnij resurs]: <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/8399-t-1-1825-1876-gg-1906-russkaya-istoricheskaya-biblioteka-1#mode/inspect/page/190/zoom/4> (data zvernennya: 12. 01. 2020) (in Russian).
- Miller, A., 2020. *Triada grafa Uvarova*. [Triad of Count Uvarov] [Elektronnij resurs]: <http://polit.ru/article/2007/04uvarov> (data zvernennya: 07. 03. 2020) (in Russian).
- Nikitenko, A.V. 1955. *Dnevnik. 1826 – 1857* [Diary], Moskva, t. 1 (in Russian).
- Obzrenie sostoyaniya gorodov rossijskoj imperii v 1833 godu. 1834. *Izdano pri ministerstve vnutrennih del* [Review of the state of the cities of the Russian Empire in 1833. Published by the Ministry of the Interior], Sankt-Peterburg, 869 s. [in Russian].
- Petrov F.A., 2001. Rossijskie universitety v pervoj polovine XIX veka. Formirovanie sistemy universitetskogo obrazovaniya [Russian universities in the first half of the 19th century. Formation of the system of university education] / «*Rossijskie universitety i lyudi 1840-h godov*», Moskva, kn. 4, ch. 1. [in Russian].
- Pogodin, M.P., 1846. *Istoriko-kriticheskie otryvki*, [Historical-critical passages: monograph], Moskva. (in Russian).
- Rejtblat, Abram, 2016. Faddej Venediktovich Bulgarin. Ideolog, zhurnalist, konsultant sekretnoj policii, [Faddej Venediktovich Bulgarin. Ideologist, journalist, secret police consultant], *Novoe Literaturnoe Obzrenie*. (in Russian).
- Romanovich-Slavatinskij, A.V., Professora i studentchestvo v Kievskom universitete po vospominanim, *Solovev I.M. Russkie universitety*. (in Russian).

Rozhdestvenskij, S.V., 1902. *Istoricheskiy obzor deyatelnosti Ministerstva narodnogo prosveshcheniya, 1802–1902*, [Historical overview of the activities of the Ministry of Public Education, 1802 – 1902], Sankt-Peterburg, s. 256. [Elektronnij resurs]: http://elibr.gnpbu.ru/text/rozhdestvenskiy_istoricheskiy-obzor-deyatelnosti_1902/, (data zvernennya: 05. 12. 2019). (in Russian).

Sbornik postanovleniya po Ministerstvu Narodnogo Prosveshcheniya. Carstvovanie imperatora Nikolaya I. 1825 – 1855. [Collection of resolutions on the Ministry of Public Education. The reign of Emperor Nicholas I] 1875. Shtaty i Prilozheniya, Sankt-Peterburg, t. 2. (in Russian).

Shilder, N. K., 1903. *Imperator Nikolaj I: Ego zhizn' i carstvovanie*, [Emperor Nicholas I: His life and reign] Sankt-Peterburg, t. 1. (in Russian).

Shishkov, A. S., 1914. Rech ministra narodnogo prosveshcheniya A.S. Shishkova 11 sentyabrya 1824 g. [Speech of the Minister of Public Education A.S. Shishkov September 11, 1824] / Solovev I.M. *Russkie universitety v ih ustavah i vospominaniyah sovremennikov. Universitety do epohi 60-h gg.*, Sankt-Peterburg, vyp. 1, s. 51. [Elektronnij resurs]: https://www.prlib.ru/node/678796/source#v=d&z=2&n=5&i=8707446_doc1_a74c1aa2-3e00-4412-8593-ef09b8da0e91.tiff&y=399.33331298828125&x=448 (data zvernennya: 09. 01. 2020). (in Russian).

Shulgin, V. V., Kievskij universitet pri Bibikove (1838–1855) [Kyiv University under Bibikov] / Solovev I. M. *Russkie universitety*. (in Russian).

Spravochnik po vysshemu obrazovaniju, [Higher Education Handbook] 1911. Rukovodstvo dlya postupayushchih vo vse vysshie uchebnye zavedeniya Rossii, / Sost. inzh. D. Margolin. Izd. 2-e, ispr. i dop., Kiev, «Sotrudnik». (in Russian).

Cirkulyarnoe predlozhenie odnositelno dissertacij na uchenyya stepeni [Circular Proposal for Degree Dissertations] (13 dekabrya 1850 g.), Solovev I.M. *Russkie universitety*. (in Russian).

Uvarov, S. S., 1831. O narodonaselenii v Rossii, *Chteniya Imperatorskoj Akademii Nauk v Sanktpeterburge za 1829 i 1830 gody*. [On population in Russia, Readings of the Imperial Academy of Sciences in St. Petersburg for 1829 and 1830] *Otdelenie nauk istoricheskikh, filologicheskikh i politicheskikh*, Sankt-Peterburg, kn.1. (in Russian).

Uvarov, S. S., 1834. Cirkulyarnoe predlozhenie [Circular offer] Upravlyayushchego Ministerstvom narodnogo prosveshcheniya nachalstvam uchebnyh okrugov o vstuplenii v upravlenie ministerstvom, *Zhurnal Ministerstva narodnogo prosveshcheniya*, № 1. (in Russian).

Uvarov, S. S., 1839. Obozrenie dejstvij pravitelstva za istekshee pyatiletie [Review of government actions over the past five years], *Zhurnal Ministerstva narodnogo prosveshcheniya*, № 1. (in Russian).

Uvarov, S. S., 1847. *Pismo Popechitelju Kievskogo uchebnogo okruga. Sekretno*. 29.05. 1847 [Letter to the Trustee of the Kyiv educational district. Secret] / Centralnij derzhavnij istorichnij arhiv Ukraïni, m. Kiïv/ CDIAK Ukraïni, f. 707, op.261, spr. 12, ark 4. (in Russian).

Uvarov, S. S., 1864. *Desyatiletie Ministerstva narodnogo prosveshcheniya. 1833–1843*, [Decade of the Ministry of Public Education] Sankt-Peterburg. (in Russian).

Uvarov, S. S., 2006. O krepostnom prave v Rossii (1830–1831) [About serfdom in Russia]. Per. s fr. i primech. M. M. Shevchenko, *Russkij sbornik*, Moskva, t. 2. (in Russian).

Uvarov, S. S., 1847. *Pismo Popechitelju Kievskogo uchebnogo okruga. Sekretno* 29.05. 1847, [Letter to the Trustee of the Kyiv educational district. Secret] CDIAK Ukraïni, f. 707, op. 261, spr. 12, ark 4. (in Russian).

Vortman, R., 1999. «Oficialnaya narodnost» i nacionalnyj mif rossijskoj monarhii XIX veka ["Official people" and the national myth of the Russian monarchy of the XIX century] / *Kulturnye praktiki v ideologicheskoy perspektive. Rossiya, XVIII – nachalo XX veka*, Moskva, vyp. 3. (in Russian).

Vitteker, C. H., 1999. *Graf S. S. Uvarov i ego vremya*, [Count S.S. Uvarov and his time] Sankt-Peterburg. (in Russian).

Yevhen Bevzyuk

PhD hab. (History), Professor, The Department of Country Studies,
SHEE «Uzhhorod National University», Uzhhorod

Olga Kotlar

PhD in Law, Associate Professor of the Department of International Law,
SHEE «Uzhhorod National University», Uzhhorod

IMPERIAL IDEOLOGY AS A PRINCIPLE OF MODERNIZATION OF THE INFORMATION ENVIRONMENT

The purpose of the study. The topic's relevance has been caused by the fact that research on S. Uvarov's ideological heritage was done mainly within the Marxist paradigm from the standpoint of social and class competition for many years. The Soviet historical science argued that imperial education had served the interests of autocracy; therefore, it had adopted the idea of Official Nationality. At the same time, historians quite carefully omitted the fact that S.S. Uvarov had laid the ideological tool for organizing the linguistic and cultural assimilation of the peoples of the Russian Empire. Scientific novelty. There has recently been a tendency to study the complicated bureaucratic and intellectual heritage of S. Uvarov (C.H. Whittaker, R. Wortman, E.D. Dneprov, A. Miller). Such attention has been related to a growing interest of contemporaries in the philosophy of conservatism with the intensification of national processes. The research aims to clarify the content and objectives of Uvarov's conservative and ideological doctrine, which became «an intellectual weapon» of modernization of the educational sphere and part of the domestic imperial national policy. The object of research is the ideological system of the Russian autocracy. The subject is S. Uvarov's intellectual heritage, specifically his Official Nationality program, which provided an algorithm for the «evolutionary» correlation of the ideological foundation of the Russian educational environment for many years. Conclusion. Hence, Uvarov took his place in the history of the empire not just as a talented bureaucrat and reformer of the educational environment but as a politician

who tried to emancipate the Russian national consciousness against the background of the imperial ideology, in the key of loyalty to the autocracy. His Triad served to ideologize society to maintain control over the public. Uvarov's proclamation of the Official Nationality program contrasted the uncontrolled spread of materialistic and liberal ideas with a conscious conservative barrier in the form of strengthening bureaucratic regulation in the sphere of education. Within the domestic policy of state nationalism framework, the minister combined «public education» «with the spirit of Orthodoxy, Autocracy, and Nationality».

Keywords: *information, propaganda, politics, education, university, nationality, ethnicity, nation, language, conservatism, Ukraine, Russia, empire, national movement, Orthodoxy, colonization.*